

Iz imperija u neželjenu republiku (*Prva Republika*)

Slavija KABIĆ
Sveučilište u Zadru

Izvorni znanstveni rad.
Prihvaćen za tisak 28. 9. 2018.

Habsburško naslijeđe Josepha Rotha na primjeru djela *Hotel Savoy* i *Bijeg bez kraja*

GALICIJA:
ZEMLJA S TUŽNIM SJAJEM PREZRENIH¹

U svojem antologijskom djelu *Habsburški mit u modernoj austrijskoj književnosti* (1963) Claudio Magris smješta književnika Josepha Rotha u šesto poglavlje naslovljeno “Jučerašnji svijet – današnji mit” (Magris ²1988: 239–252), a poglavlje posvećeno njemu započinje rečenicom:

U romanima Josepha Rotha, galicijskog Židova, povratnika iz rata, poratna saga nalazi svoj najtočniji i najpotresniji prikaz. Točan i potresan: zaista, umjetnost ovog književnika oscilira između nježnog i činjeničnog promatranja stvarnosti i toplog, tihog ljudskog sudjelovanja u ispričanim stvarima, koje obavlja suosjećajnim pijetetom i stalnim pjesničkim pulsiranjem.” (Magris ²1988: 255)

Svojim podrijetlom, mjestom rođenja, odrastanja i “židovskim lutanjima” (usp. Roth 2000: 45–60) od istoka na zapad i načinom kako je pisao o sebi i svijetu, Rothovo književno djelo bilo je gotovo predodređeno da postane dijelom habsburškog mita u književnosti nakon Prvog svjetskog rata, u kojoj “pisci austro-ugarski svijet više nisu opisivali prema njegovom stvarnom izgledu nego prema svojim sjećanjima i čežnji” (Magris ²1988: 239). Njegovi romani i novele objavljeni tridesetih godina, *Radetzky marš* (*Radetzky-marsch*, 1932), *Careva bista* (*Die Büste des Kaisers*, 1934) ili *Carska grobnica* (*Die Kapuzinergruft*, 1939) na izvanredan način svjedoče o “habsburškom mitu, koji, dakle, nije propao zajedno sa slomom Carstva, nego je tek tada ušao u svoju najdjelotvorniju, najzanimljiviju fazu” (Magris ²1988: 239).

Joseph (Moses) Roth rodio se 1894. godine kao jedini sin u židovskoj obitelji niže srednje klase u galicijskom gradu Brodyju na istočnoj granici Austro-Ugarske Monarhije. Nikad nije upoznao svojeg oca Nachuma Rotha, koji se nakon jednoipolgodisnjeg braka s Marijom (Miriam) nije vratio s poslovnog putovanja. Stalno svjestan svoga istočnoeuropskog podrijetla iz štetla,² Roth je povremeno patio od židovske mržnje prema samome sebi (“jüdischer Selbsthass”), mitologizirajući svoje podrijetlo okolnošću što je izvanbračni sin nežidovskog oca (Miron 1993: 199). Djetinjstvo mu je proteklo u znaku istočnožidovske tradicije, galicijskog židovstva s jidišem. Brody, srednje veliki grad, samo nekoliko kilometara udaljen od granice s Ruskim Carstvom (usp. Weidermann ⁶2014: 19–21), bio je središte hasidizma, jednog od temelja u Rothovu obrazovanju. Galicija, prije toga poljsko područje, bila je kao kraljevina Galicija i Lodomerija krunska zemlja Habsburške Monarhije od 1772. do 1918. godine. U Galiciji, kao i na područjima s druge strane granice, nazvanim Volinija, udio židovskog stanovništva, pored poljskog, ruskog, ukrajinskog (rusinskog) i njemačkog, bio je velik (usp. Eggers 1996: 42). Pored istočnoeuropskog židovstva mladog su Rotha u posebnoj mjeri formirali njemačka kultura i jezik. Od 1901. do 1905. išao je u židovsku osnovnu školu, od 1905. do 1913. pohađao je carsko-kraljevsku gimnaziju “Prestolonasljednik Rudolf”, također u Brodyju, jedinu njemačku gimnaziju uz onu u Lembergu (danas Lviv/Lavov u Ukrajini; usp. Roth 1990b), na području Galicije. Potom je u Lembergu i Beču studirao germanistiku (Eggers 1996: 43; Lunzer, Lunzer-Talos 1989: 14–15; usp. Weidermann ⁶2014: 21). Kad su se po izbivanju rata Soma Morgenstern i

¹ Roth (1990a: 285): “Galicija [...]. Mnogi je poznaju iz vremena rata, ali tada je skrivala svoje lice. To nije bila zemlja. Bila je etapa ili bojišnica. Ali, ona ima svoju radost, svoje pjesme, svoje ljude i svoj vlastiti sjaj; tužni sjaj prezrenih.” Prijevodi s njemačkog i engleskog autoričini su, osim: Roth 2016.

² Riječ “Schtetl” označava gradić u kojem su do početka Drugog svjetskog rata kao većinsko stanovništvo u istočnoj Europi živjeli Židovi, u nežidovskom okruženju, a govorili su jidiš (Wallas 2001: 72).

Roth susreli u Beču i u *Neue Freie Presse* vidjeli naslov “Lemberg je još u našim rukama!”, te su im riječi postale pozdravom sljedećih godina, a “ostat će im pozdravom i nakon što Austrije odavno više ne bude. Jednako kao i Brodya. Jednako kao i čitavoga velikog Carstva. Jučerašnjeg svijeta” (Weidermann 2014: 22). Godine 1916. Roth se dobrovoljno javio za ratnu službu i prošao vojnu izobrazbu (Lunzer, Lunzer-Talos 1989: 17). Pisao je za ratne novine 32. pješачke divizije kao ratni izvjestitelj, potom za pacifistički časopis *Der Friede*, ušavši tako u ekskluzivni krug autora kao što su Richard A. Bermann, Albert Ehrenstein ili Alfred Polgar (Westermann 1989: 1110). U posljednjim ratnim mjesecima više nije mogao redovito objavljivati zbog političko-vojnih događaja koji su slijedili jedan za drugim: onaj konačni bila je abdikacija cara Karla I. i kraj vladavine dinastije Habsburg (*ibid.*). Roth je poslije pisao o svojem navodnom vojnom napredovanju, odlikovanjima i ruskom ratnom zarobljeništvu, ali za to se nisu našli dokazi (Lunzer, Lunzer-Talos 1989: 17).

AUSTRO-UGARSKA MONARHIJA – DOMOVINA KOJE VIŠE NEMA

Povratak kući, izgubljena domovina i mnogobrojne posljedice rata u životu pojedinca, kao i za čitave narode, za Rotha su postale teme koje ga više nisu napuštale. Kad je u prosincu 1918. godine stigao u Beč, vratio se u glavni grad male alpske republike: svijet se srušio i pretvorio u kaos (Westermann 1989: 1110). U ožujku 1919. godine počeo je pisati za dnevne novine programatskog naslova *Der Neue Tag*. Pokazalo se da je njegov talent bio jasnije razvijen u smjeru feljtona nego što je kao pisac imao kvalitete potrebne za pisanje izvještaja (Eggers 1996: 43). U 1920-im godinama pa sve do 1933. godine, kad je po dolasku Hitlera na vlast bio prisiljen otići u egzil, Roth je bio jedan od najpoznatijih i najbolje plaćenih novinara u Njemačkoj (Westermann 1990; Westermann 1991). U dvije godine, 1923. i 1924, objavljeni su mu “novinski romani” *Paukova mreža* (*Das Spinnennetz*, 1923), *Hotel Savoy* (1924) i *Pobuna* (*Die Rebellion*, 1924) (Eggers 1996: 43). Godine 1927. izašli su mu roman *Bijeg bez kraja* (*Die Flucht ohne Ende*) te sociološka studija *Židovska lutanja* (*Juden auf Wanderschaft*) u kojoj su opisani istočnoeuropski Židovi na svojem putu za Beč, Berlin i New York.

Predmet ovog rada prikaz je ljudi u Rothovim djelima *Hotel Savoy* i *Bijeg bez kraja*. U njima se obilježja habsburškog mita nalaze u svojoj početnoj, ali bolnoj fazi, jer je šok zbog propasti Habsburške Monarhije bio još vrlo svjež, a fizički i psihički slomljen čovjek vraća se kući, domovini, kojih u realnom životu više nema. U središtu su im austrijski vojnici, pripadnici carske i kraljevske austro-ugarske vojske, povratnici iz Prvog svjetskog rata, njihovo življenje za vrijeme rata i nakon što je njihova domovina, moć-

na Austro-Ugarska Monarhija izgubila rat i kao multinacionalna, multikulturalna i multikonfesionalna tvorevina nestala sa zemljovidu Europe. Sâm Roth u njima se može prepoznati u naslovnim likovima, kao pripovjedač u prvom licu ili jedan od glavnih aktera budući da je i sâm prošao sličan put, od sudjelovanja u ratu te povratka kući. I Gabriel Dan i Franz Tunda Rothov su *alter ego*. Pitanja o tome što su kuća i dom, što su i gdje su domovina i zavičaj za čovjeka, koji se vraća kući iz rata, ali ni zavičaj ni domovinu ne zatječe onakvima kakvim ih je ostavio prije šest ili sedam godina ili ih on više ne prepoznaje – postavljaju i Roth i njegovi izgubljeni, nemoćni, siromašni likovi, većinom Židovi, i u ova dva djela.

HOTEL SAVOY: LAŽNI ŠTETL

U prvoj rečenici romana *Hotel Savoy* pripovjedač u prvom licu Gabriel Dan u melankoličnom tonu počinje svoju ispovijest ratnika, ratnog zarobljenika i povratnika:

U deset sati ujutro dolazim u hotel Savoy. Odlučio sam odmoriti nekoliko dana ili cijeli tjedan. U ovom gradu žive moji rođaci – roditelji mi bijahu ruski Židovi. Htio bih dobiti novaca kako bih nastavio svoj put prema Zapadu. Vraćam se iz trogodišnjeg zarobljeništa, živio sam u sibirskom logoru [...]. (Roth 2016: 7)

Austro-ugarski vojnik Gabriel Dan za sobom nosi iskustvo ratovanja u dalekoj zemlji, godine provedene u zarobljeništvu te dugi put pješice kući, u Beč. Premda ponešto (npr. frapantna sličnost hotela Savoy u Łódžu s njegovim opisom u djelu) upućuje na to da bi mogla biti riječ o poljskom gradu Łódžu (usp. Müller-Funk 1989: 52), “ta novovjeka Sodoma i Gomora” (*ibid.* 52), istočnoeuropski industrijski grad, u kojem se zaustavlja, ostaje bezimena, a on napominje da prvi put nakon pet godina stoji na vratima Europe (Roth 2016: 7). Još odjeven u rusku bluzu, kao vanjsko obilježje prethodnog života, on, siromašni Židov, ostaje zadivljen velebnim, sjajnim sedmokatnim hotelom Savoy, s njegovim zlatnim grbom i vratarom u livreji:

U hotel Savoy mogao sam prispjeti s jednom košuljom i napustiti ga kao gospodar dvadeset putnih kovčega – i još uvijek biti ovaj Gabriel Dan. Možda me ta pomisao učinila tako samopouzdanim, tako gordim i osornim, da me vratar pozdravlja, mene, siromašnog putnika u ruskoj bluzi, da me hotelski dečko revno iščekuje, iako uopće nemam prtljagu. (*ibid.* 8)

Ono što Gabriel odmah uočava jest čudan smještaj gostiju u hotelu. Bogataši i dobrostojeći zauzimaju donje katove, dok su oni siromašniji, daleko očajniji, besperspektivniji i nezaposleni smješteni u skromnim sobama na gornja “tri kata zatočenika” (*ibid.* 27). Tako i Gabriel dobiva sobu broj 703 na šestom katu. Naum da od majčinog brata, bogatog ujaka Phöbusa Böh-

lauga, izmoli ponešto novca kako bi nastavio put kući, ide ruku pod ruku s njegovom željom da upozna grad i novi život (*ibid.* 9). U njegovoj istodobnoj želji da nastavi put kući, ali i da ostane gdje je sada, na pola puta, iskazani su rezignacija i neodlučnost, pomirenje sa sadašnjom bezizglednom situacijom. Gabriel spava “bez snova cio dan” (*ibid.* 9), ne zna tko je, čemu teži, kamo pripada i kamo bi trebao stići: “Nekoć sam želio biti pisac, ali sam otišao u rat i mislim da nema svrhe pisati. – Usamljenik sam i ne mogu pisati za sve” (*ibid.* 19). Nekoliko puta spominje Leopoldstadt kao mjesto odakle je potekao i kamo putuje. Tamo su mu živjeli i roditelji, dok nisu umrli za vrijeme rata: otac od sušice, u ubožnici, a majka u sanatoriju, jer je njezin brat plaćao račune. Leopoldstadt je drugi bečki krug, u kojem su se u raznim povijesnim razdobljima nastanjivali Židovi i otuda uvijek iznova bili protjerivani.³ Promatrajući i secirajući goste hotela, njihovo ponašanje, kretanje i navike, Gabriel shvaća da se neki od njih zadržavaju kraće, primjerice bogati trgovci, vlasnici tvornica, putnici koji u hotel stižu luksuznim automobilima ili željeznicom. Za njih su satovi namješteni drukčije, pomaknuti su unazad, naime, oni se ne trebaju buditi u cik zore i ići u potragu za poslom, naporno raditi u tvornici, praonici ili na kolodvoru. Na donjim, “otmjanim katovima sobarice nose visoke, raskošno uškrobljene kape poput časnih sestara, mirišu na štirak i svečano su uzbuđene kao nedjeljom ujutro” (*ibid.* 25). Međutim, gosti na najvišim katovima postaju pravim stanarima jer u sobičcima žive godinama. Gabriel u hotelu vidi presliku svijeta odnosno društva u kojem živi:

Svijetu bijaše sličan ovaj hotel Savoy, moćnim je sjajem zračio prema vani, raskoš je prštala iz njegovih sedam katova, ali siromaštvo stanovaše u njem blizu Boga; što bijaše gore, bilo je dolje, pokopano u prozračnim grobovima i grobovi se redahu sloj po sloj nad udobnim sobama sitih koji su sjedili dolje, spokojno i lagodno, ne osjećajući teret lakih, u sobe istesanih lješova.

Spadam u one koji leže pokopani u visini. Ne stanujem li na šestom katu? Ne tjera li me sudbina na sedmi? Je li katova samo sedam? A ne osam, deset, dvadeset? Koliko se visoko može pasti? Na nebo, u vječno blaženstvo? (*ibid.* 27)

Dovoljno ironičnom čini se Rothova slika siromašnih gostiju budući da ih njihovo gotovo bestežinsko stanje – jer nemaju mnogo prtljage – s najviših katova, tako lagane, može odnijeti pravo u nebo, kao blaženstvo, ili u smrt, kao kaznu. Ovaj opis ljudi smještenih negdje visoko, bilo u zgradi ili na nebu,

³ Usp. Roth (2000: 45–46) i Bohlman (2002: 32): “Migracija a time i heterotopija stvorile su geta novog doba, npr. u Varšavi 19. stoljeća, u Lower East Sideu u New York Cityju na prijelomu stoljeća ili u bečkom Leopoldstadtu za vrijeme Habsburške Monarhije.” Vidi i Bohlman (2002: 44–48) u poglavlju “Nastanak velegrada u malom na jidišu – Bečki Leopoldstadt kao grad iz mašte”.

kao da lebde, mnoge podsjeća na Chagallove slike.⁴ “U ovom ogromnom hotelu Savoy s 864 sobe” (*ibid.* 14) putni kovčeg postaje za stalne goste-stanare mjera njihovog života i mogućnosti kretanja. Čudnovati, tajanstveni vozač dizala Ignatz, “pedesetogodišnji čovjek u livreji, stari momak” (*ibid.* 13), tamničar je njihovih sudbina jer njihovu jedinu imovinu uzima u zalag za neplaćene hotelske usluge svih vrsta: “Putni kovčezi ostaju u sobama svojih vlasnika, Ignatz ih je zaključao i ne mogu se otvoriti. Patentnu je bravu Ignatz sam izumio” (*ibid.* 27). Zaključani putni kovčezi postaju okovi na nogama tih očajnih ljudi koji se poput sanjara ili mjesečara kreću gradom po magli i kiši, ali iz njega nikako ne mogu otići, oni predstavljaju njih same, njihove bijedne egzistencije na rubu jednog svijeta, u čežnji da se dokopaju boljeg i bogatijeg.

Iz dana u dan Gabriel promatra ljude oko sebe i načine njihove borbe za opstanak. O vremenu provedenom u ratu i zarobljeništvu on ne razmišlja. Usredotočen je na sadašnji trenutak i na ljude koji su mu slični u svojim ulogama gubitnika. On opisuje svakodnevnu zanimaciju nezaposlenih muškaraca koji igraju lutriju, tipujući na predložene sretne brojeve, koje sanja drugi očajnik, svi u nadi da će dobitkom otkupiti zaplijenjene kovčege. Promatra žene, dok mukotrpno rađe u praonici rublja, mlade djevojke, koje zabavljaju bogataše nastupajući kao golišave plesačice u varijeteu. Ogromni tvornički dimnjaci i radničke barake znak su novog vremena. S dolaskom noći pomrčina je “skrivala sve, prljavštinu, poroke, boleštinu i sirotinju, dobrostivno, materinski, opraštajući, zataškavajući” (*ibid.* 11).

Gabrijel često zalazi u jedan dio grada, u židovsku četvrt, u židovske uličice: “Tumarao sam dalje, vidjeh crne skupine žustrih ‘kaftanskih Židova’, slušao sam bučan žamor, pozdravljanje i otpozdravljanje, ljutite riječi i dugi govor – perje, postoci, hmelj, čelik, ugljen, limuni, usnama izbačeni zrak, letjeli su ciljano u uši” (*ibid.*). Ovom slikom žive komunikacije, poslova i zanimanja kojima su se Židovi smjeli i mogli baviti Gabriel odnosno Roth opisuje ostatke štetla prije nego što će sasvim nestati petnaestak godina poslije, u holokaustu: “Stižemo u neku uličicu. Tu stoje Židovi, šeću se posred ceste, imaju kišobrane, smiješno zamotane, sa savijenim drščima. [...] Poput nijemih sjena

⁴ Književni znanstvenici odavno su ustanovili sličnost Rothovih likova sa često lebdećim likovima na Chagallovim slikama. Usp. Henri Plard (1975: 112; tekst je prvi put objavljen 1959. godine): “Kad se čita Roth, misli se ponekad na određene Chagallove slike, a Chagall je također istočnoeuropski Židov koji je ostao vjerran svojoj domovini jednako kao i Roth, te kao i on ostao bez korijenja.” I Claudio Magris (1974: 48) vidi svijet Rothovih likova blizak načinu na koji Marc Chagall na svojim slikama prikazuje ljude: “Kao što se na Chagallovim slikama elementi židovskog svijeta pripuštaju u raspadajući pariški svijet, tako su u *Hotelu Savoy* upletene krpice raskomadane moderne s epskom arhaičnošću židovskih motiva: ravnodušnost židovskih prosjaka i švercera valuta, židovski pogreb za vrijeme ustanka, židovsko groblje [...]”

prolaze ti ljudi jedan mimo drugoga, to je skup utvara, davno umrli koračaju ovuda. Tisućama godina putuje ovaj narod uskim ulicama” (*ibid.* 30).

Od trenutka dolaska u hotel, kad čitajući tekst s ceduljice na svojim vratima doznaje da se vlasnik hotela zove Kaleguropulos, Gabriel s velikim nestrpljenjem iščekuje njegov dolazak u inspekciju. Nitko ne zna kako izgleda. “Ime je bilo strano, grčko” (*ibid.* 9), zaključuje, te mu tada pada na pamet samo to da sklanja njegovo prezime prisjećajući se neugodnih školskih sati. U neimenovanom gradu, u višenacionalnoj zajednici, Gabriel naglašava da je vlasnik stranac, dakle, nije Židov kao on. Roth svojim likovima pomnivo bira imena, nerijetko im nadijevajući ona koja su barem donekle suprotna karakternim osobinama njihovih nositelja. Vlasnik hotela ima grčko ime (točno: Kalogeropoulos), koje znači “kaluđer, monah, redovnik pravoslavne crkve koji živi u manastiru”. U djelu u kojem se većina opisanih radnji odvija monotono, u očaju i beznađu, kao na pomičnoj traci, najava njegovog dolaska i strah s kojim ga iščekuju hotelski gosti doprinose dramatičnosti, sličnoj očekivanju katastrofe. Kad bi ljudske osobine odgovarale značenju njihovih imena, Kaleguropulos bi trebao biti čovjek istine i vjere, ispunjen ljubavlju prema ljudima. Njegovo ga ime djelomično otkriva, a djelomično skriva. Kao “kaluđer” skriven je iza samostanskih zidina, jednako kao što Kaleguropulosa nitko ne poznaje, a svojom funkcijom ispunjava hotelske “podanike” opravdanim strahom. Spuštajući se hotelskim stubama Gabriel ustanovljava da je sve tiho, da su sva “vrata zatvorena, ide se kao kroz hladan samostan, mimo ćelija redovnika u molitvi” (*ibid.* 10).⁵ U svojoj studiji o Josephu Müller-Funk ističe ulogu hotela u njegovom privatnom životu, ali i u književnom stvaralaštvu, u kojem je “Austrija hotel, a Austrija zapravo svijet”, dok “moderni hotelski ljudi žive redovničkim životom” (1989: 42). U isto se vrijeme očekuje dolazak još jednog moćnog čovjeka, negdašnjeg stanovnika tog grada. Od bogatog Amerikanca Henryja Bloomfielda svi očekuju spas, jer “Bloomfield je dijele ovoga grada, američki milijarder” (Roth 2016: 24). Nadaju se da će uložiti u neki njihov posao, dati im kredit ili novac za putnu kartu. Bloomfield se nekoć zvao Blumenfeld – i na njemačkom i na engleskom

njegovo doslovno prevedeno prezime znači “cvjetno polje”. Ali, Bloomfield ne posjećuje stari zavičaj kako bi pomogao svojim zemljacima. Stigao je noću, poput lopova, ali u limuzini, odsjeo je u sobi broj 13 i ovlastio druge da saslušaju molbe upućene njemu. Nakon nekog vremena uputio se na groblje: “Henry Bloomfield došao je posjetiti svoga mrtvog oca Jechie-la Blumenfelda. Došao mu je zahvaliti za milijarde, za nadarenost, za život, za sve što je naslijedio. Henry Bloomfield nije došao kako bi osnovao kino ili tvornicu zabavne pirotehnike. Svi misle da je došao radi novca ili radi tvornice. Samo prosjaci znaju svrhu Bloomfieldova putovanja” (*ibid.* 95). Put od štetla, u kojem su se razvijali dječakovi talenti, do Amerike, u kojoj su oni ostvareni i bogato nagrađeni, potom povratak u zavičaj uspješnog čovjeka, može se u nekom drugom kontekstu shvatiti samo kao priča o uspjehu u Novom svijetu. Međutim, Bloomfieldovo odavanje počasti mrtvom ocu istodobno je konačni oproštaj od stanovništva, duha, kulture i tradicije vremena koje je na izdisaju. Gabriel postaje Bloomfieldov tajnik. Njegovo ime znači “junak bogova, božanski junak”. Prezime Dan možda je skraćeno ime “Daniel”, koje znači “Bog je moj sudac”. Prvog dana Gabriel upoznaje djevojku Stasiju, koja također živi na šestom katu, a nastupa kao plesačica u varijeteu. Već iz njihovog prvog razgovora može se iščitati “da su Stasia i Gabriel par, ali koji to ne može postati” (Müller-Funk 1989: 43). Njezino ime potječe od grčke riječi *anastasia* i znači “ona koja je uskrsla”. I ona je samotna putnica, koju je Ignatz prikovao na ostanak, na isti način kao što je okovao njezin putni kovčeg zbog neplaćenih računa. Na kraju romana ostaje onom koja neće sasvim “uskrsnuti” i započeti istinski bolji život na drugom mjestu. Gabrielu se djevojka sviđa, ali ako i zamišlja da bi zajedno s njom mogao krenuti dalje, na zapad, previše je pasivan da bi joj udahnuo dovoljno života za oboje i tako ohrabrio da se ne predaje, da ne padne u ruke Gabrielovog imućnog bratića Alexandera Böhlauga. Alexander, koji nosi ime kralja svijeta Aleksandra, “onaj, koji nekoga brani od tuđinaca, zaštitnik”, štiti prije svega samog sebe, vlastiti probitak i užitke. Stasia može biti samo usputna i prolazna stanica u njegovom životu. “Nije lako trgovati valutama”, kaže Abel Glanz. ‘Tu se stavlja život na kocku – to je židovska sudbina’” (Roth 2016: 29). Biblijski lik Abel zahvaljuje Bogu prinoseći mu janje za žrtvu i time pridobiva njegovu ljubav, za razliku od brata mu Kaina. U romanu je Abelova dobrotvornost dopunjena prezimenom koje znači “sjaaj, blještavilo”, onoj kojim Glanz obasjava lica svojih klijenata, kad nešto zarade. Kod magnetičara Xavera Zlotogora Gabriel vidi jako brzu preobrazbu, čovjek mu postaje nesimpatičnim, očito i njegovo ime, jer se on “jednom možda [...] – zvao Solomon Goldenberg u svome malom galicijskom zavičaju” (*ibid.* 43). Liku Gabrielovog ujaka Phöbusa Böhlauga, koji “sjedi pred sjajnim bakrenim samovarom, jede pržena jaja sa šunkom i pije čaj s mlijekom” (*ibid.* 15), Roth preko

⁵ U feljtonu “Dolazak u hotel”, iz ciklusa *Hotelski svijet*, objavljenom u *Frankfurter Zeitung* 19. 1. 1929. godine Roth opisuje hotel kao višeznačnu metaforu koja uključuje i zavičaj i tuđinu: “Hotel, koji volim kao domovinu, nalazi se u jednom velikom europskom lučkom gradu [...]. Kao što se drugi muškarci vraćaju kući svojem ognjištu, ženi i djetetu, tako se ja vraćam svjetlu i predvorju, sobaricama i vrtaru [...]. Pogled kojim me pozdravlja vrtar više je od očinskog zagrljaja. I kao da mi je uistinu otac, iz vlastitog džepa na prsluku plaća šofera za kojeg se ja više ne brinem. [...] Nitko ne pita koliko namjeravam ostati, jedan sat ili godinu: domovini je oboje po volji. [...] Volim ono “neosobno” ove sobe kao što redovnik može voljeti svoju ćeliju. [...] Ostajem sjediti ovdje u predvorju. Ono je zavičaj i svijet, tuđina i blizina, moja galerija bez predaka!” (Roth 1991: 3–6).

osobnog imena, koje na grčkom označava “boga Sunca, Apolona”, ističe njegovo sjajno bogatstvo nad kojim on budno bdije, što je prikazano u njegovom prezimenu s riječju “oko”. Gabriel se prisjeća ujakovih posjeta njima u Leopoldstadtu i toga da je njegovo ime “svaki član obitelji izgovarao s poštovanjem, bilo je to kao da se doista govori o bogu Sunca” (*ibid.* 12). Anselm Schwadron i Philipp Neuner su tvorničari. I oni su među onima koji, kao i redarstvenik, govore njemački, jer “mnogi su ljudi ovdje govorili njemački, njemački su tvorničari, inženjeri i trgovci gospodarili društvenim životom, poslovima, industrijom ovoga grada” (*ibid.* 12). Anselm, “onaj koji je pod zaštitom bogova”, ima prezime koje znači “konjanički eskadron”. Ime drugog tvorničara je “prijatelj konjâ”, dok prezime upućuje na broj “devet, devetku”. Imena obojice asociraju na ratničku borbenost kojom štite imetak i bogatstvo. Oni govore njemačkim, jezikom gospodara i moćnika, dok se Gabriel obraća Sančinu na ruskom. Među najpotresnijim scenama u romanu one su posvećene klaunu Sančinu koji sa svojim magarcem Augustom nastupa u varijeteu. Sančin je siromah, sa svojom obitelji živi na šestom katu hotela Savoy i jedva spaja kraj s krajem. Na samrti, on u bunilu izvodi svoju cirkusku točku, a nazočni stanari mu plješću. Umire od sušice, a ljudi “ne znaju da Sančin deset godina neprekidno umire. Dan za danom” (*ibid.* 36). Pokapaju ga “na zabitnome mjestu orijentalnoga groblja” (*ibid.* 41), a do otvorenog groblja doveden je i njegov magarac, jer je pop presudio da i životinja može ostati:

Magarac je stajao s crnim žalobnim vrpcama sa spuštanim ušima i nije se micao i svi su se vrzmali oko njega, ne usuđujući odatle odvesti životinju. [...] Ovdje su mrtvi svih vjeroispovijesti ležali blizu jedni drugima, samo je židovsko groblje bilo odijeljeno dvjema ogradama. Židovski prošnjaci po cijeli dan sjede kraj ograde i u alejama, poput ljudskih čempresa. [...]

Hotel Savoy činio mi se praznim. Sančina više nije bilo. Samo dva puta bio sam u njegovoj sobi. No pri duši mi bijaše kao da sam upravo izgubio draga i dobra prijatelja. [...] U svim gradovima svijeta postoje manji ili veći Savojski i svuda na najvišim katovima stanuju Sančini i guše se u isparenjima tuđeg rublja.

Hotel Savoy bijaše i dalje sasvim popunjen – od ukupno 864 sobe niti jedna nije bila prazna, samo je jedan čovjek nedostajao, Vladimir Sančin. (*ibid.* 42, 44)

I u scenama s groblja i Gabrielovim refleksijama o životu malih ljudi u neimenovanom istočnoeuropskom gradu, izvan hotela (usp. Gromača Vadanjel 2017), Roth zaboravu otima sjećanje na pravi život u štetlu, jer u ovom su gradu sav sjaj i blještavilo lažni. Roth je “sjaj” ugradio i u imena likova, ali i on je sada samo privid, a ne prava vrijednost. Jednako kao i Bloomfieldov oproštaj od mrtvog oca na groblju, i Sančinovo su umiranje, smrt i pogreb na groblju na kojem se pokapaju mrtvi svih vjeroispovijesti sim-

bolični, jer – slično pokapanju careve biste u pripovijetki *Careva bista* – zaokružuju kraj jedne epohe i nestanak jednog svijeta. Među pridošlima s ratišta i Gabrielov je stari ratni drug, Hrvat Zwonimir Pansin, revolucionar od rođenja. Njegovo ime njegov je znak. Ono “zvoni”, zove na uzbunu i revoluciju. Prema vojnim papirima on je politički sumnjiva osoba. Premda mu je otac još živ i premda ima mlađu braću, odlučan i odrješit Zwonimir radije bi ostao u gradu u kojem radnici u tvornici štrajkaju: “Zwonimir nije htio putovati dalje. Htio je ostati ovdje; njemu se štrajk sviđao. ‘Namjeravam ovdje podići revoluciju’, rekao je Zwonimir, jednostavno kao da kaže: namjeravam ovdje napisati pismo” (Roth 2016: 56). Iako jedino u Americi vidi ostvarenje svega najboljeg na svijetu, on se na sadašnjem mjestu želi dokazati kao rušitelj i ispravljatelj postojećeg stanja, on je “agitator, iz ljubavi prema izgredima. Zwonimir je smušena glava, ali poštena i vjeruje u svoju revoluciju” (*ibid.* 56), zaključuje pasivni i politički nezainteresirani Gabriel (Sültenmeyer 1976: 119–121), koji negdašnjeg ratnog druga samo prati i promatra njegove aktivnosti. Kad se štrajk radnika otme kontroli i kad dolazi do ustanka, a “novine su zazivale vojsku, policiju, vlasti, Boga” (Roth 2016: 103), i hotel Savoy postaje žrtvom revolucije. Svi oni, koje je istresla Rusija i putuju kući, gladni su, krađu ili prose (*ibid.* 104). Gabriel sa sjetom govori o povratnicima, koji su njegova braća i koji su gladni (*ibid.*), dok Zwonimir vidi hotel Savoy kao “bogatašku palaču i zatvor” (*ibid.* 105). Hotel Savoy nestaje u plamenu, a s njime i mnogi njegovi stanari.

Posjet Henryja Bloomfielda očevu groblju, Gabriel završava riječima: “Mislio sam da se Henry Bloomfield srami svog imena i svoga zavičaja. Ne, on se ne srami. [...] a Henry Bloomfield, njegov sin, još zna izreke svog starog židovskog oca. [...] Bio je to povratak kući” (*ibid.* 80, 95). Amerikanac Bloomfield posljednji put posjećuje svoje mrtve na židovskom groblju. On se više neće vraćati u svoj stari zavičaj, a na vrijeme se vratio u Ameriku izbjegavši smrt u ustanku. Svoj zavičaj, “na jugu, u Zagrebu ili Sarajevu” (*ibid.* 104) više neće vidjeti Hrvat Zwonimir: “Bilo je mnogo mrtvih. Možda je i Zwonimir bio među njima?” (*ibid.* 112). Vireći s krovnog prozora na hotelu stradava i Ignatz, čudni tamničar-ključar, čiji je drugi identitet onaj “kaluđera-redovnika” Kalegropulosa, vlasnika hotela. Pogiba i Hirsch Fisch, vila tvorničara Neunera razorena je, ali on i obitelj odlaze autom iz grada. Tek sad, kad je hotel izgorio, Gabriel Dan odlučuje se za nastavak putovanja na zapad. Iz zadnjih rečenica razvidno je da je i njegov cilj Amerika:

Vozimo se u sporom vlaku s povratnicima sa slaven-skog juga. Povratnici pjevaju. Abel Glanz počinje: “Kad dođem svojem ujaku u New York...”

Amerika, pomislih, Zwonimir bi rekao samo: Amerika. (*ibid.* 113)

Nije židovska četvrt jedino mjesto koje nosi značajke štetla. Pravo "sabiralište" izgubljenih malih ljudi, prepuštenih na milost i nemilost povijesnim previranjima, jest hotel Savoy u kojem kao gosti borave (i) Židovi. U ovom hotelu, koji se sa svojih sedam katova doima "europskije od svih drugih svratišta istoka" (*ibid.* 7), njegovi su stanovnici uistinu "djeca svijeta": klaun sa svojim magarcem, umjetnice u varijeteu, magnetičar, bivši šaptač u ruskom kazalištu ili ekspert za lutriju Hirsch Fisch, koji cijeli dan spava kako bi sanjao prave brojeve na lotu (Müller-Funk 1989: 46). Ipak, unatoč svoj njegovoj turopnosti i neutješnosti Gabriel s olakšanjem veli: "Otiđoh u svoju sobu kao u ponovno otkriven zavičaj" (Roth 2016: 53). Svi su likovi u romanu *Hotel Savoy*, izravno ili neizravno, vječni Židovi (Magris 1974: 49), oni koji su osuđeni na vječno lutanje. Za Magrisa ovaj je roman u potpunosti alegorija te negativne priče. U pasivnom junaku Gabrielu Danu sasvim se preklapaju lik povratnika i lik istočnoeuropskog Židova na njegovom putovanju-lutanju (*ibid.* 46). Hotel, u kojem se na svojem bijegu bez kraja izgubljene ratne žrtve susreću i opet rastaju, ogledalo je duhovne praznine, koju je za sobom ostavio "jučerašnji svijet". *Hotel Savoy* označava takoreći prvu etapu židovskog putovanja na zapad, on je prolazna postaja, tamo gdje još vladaju amorfna usnulost istoka i anonimno otuđenje zapada (*ibid.* 49). U *Hotelu Savoy* svijet je predstavljen kao cirkus sa svojom bijedom i svojim lažnim kričavim sjajem. On, lažni nadomjestak za domovinu, nikad ne može zamijeniti individualnost jednog doma, štetla (*ibid.* 50–51). Napuštajući taj lažni štetl, svoje privremeno ognjište, Gabriel Dan samo umišlja da se, putujući na zapad, vraća kući. Lišen entuzijazma i ideala, bez obitelji i domovine, on podsvjesno prihvaća Glanzovu i Zwonimirovu čežnju za Amerikom kao ispunjenjem sna i o vlastitom idealnom svijetu i mogućoj novoj domovini. Nastavak ovog romana Roth kao da piše u pretposljednjoj rečenici svojeg djela *Bijeg bez kraja*, a nakon što Franz Tunda, također povratnik, bude iskusio poratni život na europskom istoku i zapadu: "Nije imao ni zanimanje, ni ljubavi, ni radosti, ni nade, ni taštine pa čak ni egoizma" (Roth 1975: 421).

BIJEG BEZ KRAJA – SUVIŠNI LJUDI

Godinu dana po putovanju Rusijom (1926) Roth objavljuje djelo *Bijeg bez kraja* koje u podnaslovu određuje kao izvještaj,⁶ a u Predgovoru piše sljedeće:

⁶ Urednik Hermann Kesten (Roth 1975: 315) navodi u napomeni da je Roth, zajedno s Brechtom, Kästnerom ili Ernstom Glaeserom, bio jedan od autora koji su formulirali program *Nove stvarnosti* (*Neue Sachlichkeit*) te da je svoj roman *Bijeg bez kraja* u ožujku 1927. u Parizu nazvao "izvještajem", ali da se uskoro distancirao od njenog programa, upravo onda kad je *Nova stvarnost* trijumfirala s romanima A. Döblina, H. Manna i A. Zweiga. Usp. Magris (1974: 65) u poglavlju "Totalitet i značenja".

U nastavku ću vam ispričati priču svojeg prijatelja, druga i istomišljenika Franza Tunde.

Dijelom se oslanja na njegove zapise, dijelom na njegove pripovijesti.

Ništa nisam izmislio, ništa komponirao. Više nije riječ o tome da se "izmišlja". Ono najvažnije je ono što se promatralo.

Pariz, u ožujku 1927. JOSEPH ROTH

(Roth 1975: 317)

U ulozi pripovjedača u prvom licu Roth čitatelja uvodi u priču o poručniku Franzu Tundi, koji u kolovozu 1916. godine dopijeva u rusko ratno zarobljeništvo, u logor nedaleko Irkutska. Spašava ga sibirski Poljak s čijom pomoći bježi: "Na udaljenom, usamljenom turopnom imanju tog Poljaka, na rubu tajge, ostao je ovaj časnik do proljeća 1919." (*ibid.* 319). Franz Tunda, rođen kao sin austrijskog bojnika i poljske Židovke u malom galicijskom gradu, govorio je poljski i službovao u nekoj galicijskoj pukovniji. U kriptovorenim dokumentima sad je imao prezime Baranowicz, isto kao i Poljak, kojemu je prema njima bio mlađi brat, rođen u Łódźu, po zanimanju trgovac krznima, a otpušten iz ruske vojske zbog neizlječive i zarazne očne bolesti (*ibid.* 319). Tek kad se u proljeće 1919. godine Poljak vrati iz rata, doznaje od Tunde da je rat završio. Međutim, Baranowicz mu kličući pripovjeda da je nastupio mir i izbila revolucija. Tunda ima namjeru stići do Ukrajine odakle bi, izbjegavajući i bijele i crvene, nastavio put kući u Beč jer:

Austro-Ugarska Monarhija se raspala. Više nije imao domovinu. Njegov je otac umro kao pukovnik, njegova je majka odavno bila mrtva. [...] Nije se brinuo za pobjedu ili poraz revolucije. [...] Tunda, dakle, osobno nije stao ni na čiju stranu. Revolucija mu nije bila simpatična, upropastila mu je karijeru i život. Ali, nije bio u službi sve dok se suprotstavljao svjetskoj povijesti, ali zato sretan što ga nijedan propis nije silio da zauzme stranu. Bio je Austrijanac. Marširao je prema Beču. (*ibid.* 321–323).

Nakon što ga u Ukrajini optuže da je špijun, a on otkrije svoj pravi identitet, ostaje svojom voljom na strani crvenoarmejaca, jer se zaljubljuje u revolucionarku Nataschu Alexandrownu. Njegova početna neodlučnost i pasivnost prometnut će se pod njenim utjecajem (usp. Müller-Funk 1989: 78), ali i borbenog okruženja u nesebičnu posvećenost ciljevima s(o)vjetske revolucije i izgradnje novog društva. Od autsajdera, kojeg malo tko voli i poštuje, probija se u prve redove, drži političke govore, piše proglase, postaje predvodnikom:

Borio se u Ukrajini i na Volgi, penjao se na planine Kavkaza i marširao nazad na Ural. Njegova se jedinica smanjila, popunio ju je, vrbovao je seljake, streljao izdajnike i prebjege i špijune [...]. Volio je revoluciju i Nataschu poput viteza, upoznao je močvare, vrućicu, koleru, glad, tifus, baraku bez lijekova, okus pljesnivog

kruha. [...] jednom je u Kazanu slušao Trockoga dok je držao govor, čvrsti, stvarni jezik revolucije, volio je narod. [...] zvao se Baranowicz, bio je revolucionar. Mrzio je kulake, strane vojske koje su pomagale bjelgardijcima, mrzio je generale, koji su se borili protiv crvenih. Njegovi su ga drugovi počeli voljeti. (Roth 1975: 332)

Pobjeda revolucije dovodi Tundu u Moskvu, ali on svoje zasluge ne želi unovčiti “radnim stolom i stolicom” (*ibid.* 333). Živi od pisanja za novine i časopise, ali ubrzo uviđa da “pobjedi ruske revolucije nisu bili dorasli čak ni profesionalni književnici” (*ibid.*). Prijeratna zaručnica Irene Hartmann nestaje iz njegovog života s propašću starog svijeta. Na nju pokatkad misli kad se u dalekim zemljama vezuje za nove žene. Natascha Alexandrowna, s kojom se ženi u jeku revolucije, metafora je te revolucije, ona je žešći, ustrajniji, nepokolebljivi borac za izgradnju sovjetskog društva. Tunda se uvijek iznova prikazuje kao muškarac suspregnutih strasti, pasivan i neodlučan, kao nezainteresiran suprug i ljubavnik. Bez obzira na projekte u kojima sudjeluje, on pušta da ga vrijeme nosi, ne nalazeći ni u kojem čovjeku dovoljno čvrsto uporište da se zadrži i smiri. I on sam ulazi u priču kao pripovjedač preko svojih dnevničkih zapisa ili pisma koje upućuje “dragom gospodinu Rothu” (*ibid.* 353–357). Dok boravi u Bakuu, počinje ga zanimati nacionalnost pristiglih stranaca, a na što prije nije obraćao pozornost. Ali, i njega jedan Francuz, tajnik odvjetnika, pita za podrijetlo: “Ne govorite francuski kao da ste Slaven. Jeste li Kavkažanin ili Rus?” Lagao sam. Rekao sam mu da su mi roditelji doseljenici i da sam se rodio u Rusiji” (*ibid.* 345–346). Kad se jednog dana pojavi u austrijskom konzulatu u Moskvi sa svojom životnom pričom, on je “stranac” koji je “govorio besprijekornim erarskim narječjem, narječjem boljih austrijskih staleža” (*ibid.* 351) i koji se nakon potvrde o svom pravom identitetu može konačno vratiti kući, jer nakon raspada Monarhije nije izgubio svoje austrijsko državljanstvo (*ibid.* 352). Premda zapadni svijet na površini izgleda uređeniji i plemenitiji, Tunda se, ovisan o bratovoj financijskoj pomoći, u njemu osjeća poput neprilagođenog i neprihvaćenog stranca koji se mora ispričavati zbog svojeg socijalnog statusa jer u “ovom je svijetu siromaštvo bilo nemužveno, slabost, ludost, sramota i porok” (*ibid.* 407). On je povratnik koji se nije vratio kući, vjeruje da više ne bježi, premda je stalno u bijegu, na putu bez zaustavljanja i nalaženja čvrstog uporišta. Srž svoje egzistencije, stanje duha, izgovara sâm Tunda: “Živim posljednjih mjeseci u stanju za koje nema imena ni u ruskom ni u njemačkom jeziku, vjerojatno ni na jednom jeziku na svijetu, u stanju između rezignacije i očekivanja. Predočavam si da su mrtvi u jednom trenutku u ovoj situaciji, nakon što se odreknu zemaljskog života a još nisu započeli drugi” (*ibid.* 354).

U apatičnom, bezvoljnom Franzu Tundi, koji bez žara i uvjerenja ide od žene do žene, od boljševičkih redova do Beča, od Berlina do Pariza, Magris vidi

simboliku poratnih previranja, čovjeka u stalnom bijegu, čija priča predstavlja besciljnu odiseju (1988: 257). I on, kao i Gabriel Dan, kreće po završetku rata na svoja “židovska lutanja” od istoka na zapad. Ulogu napuštenog štetla za Tundu preuzimaju otplavljeni imperij i tiho sibirsko pustinjaštvo na imanju njegovog prijatelja Baranowicza (Magris 1974: 66). Dok Gabrielova odiseja u djelu završava njegovim odlaskom iz istočnoeuropskog grada, priču o svjetskom pustolovu Tundi, čija je akutna nostalgija usmjerena prema Habsburškoj Monarhiji i njenom caru Franji Josipu (Miron 1993: 200; usp. Kiefer 2001: 44–46), Roth kao pripovjedač u djelu zaključuje 27. kolovoza 1926. godine na pariškom trgu opisom svog prijatelja i istomišljenika, projicirajući u tu sliku i samoga sebe. Tunda, 32-godišnjak, zdrav, mlad i snažan muškarac s mnogim talentima, stoji usred glavnog grada svijeta, ali izostanak aktivnosti i težnji koje su potrebne za normalno funkcioniranje u životu (bez zanimanja, ljubavi, radosti, nade, taštine i egoizma) navode pripovjedača da svoj “izvještaj” zaključi riječima: “Tako suvišan kao on nije bio nitko na svijetu” (Roth 1975: 421).

AUSTRO-UGARSKA MONARHIJA, MOJA JEDINA DOMOVINA

Između 1917. i 1922. godine na tlu Euroazije i sjeverne Afrike raspala su se, kao posljedica Prvog svjetskog rata, četiri velika carstva: Rusko Carstvo, Njemačko Carstvo te Austro-Ugarska Monarhija i Osmansko Carstvo kao mulitetničke državne tvorevine. Milijuni ljudi nastavili su živjeti u novostvorenim manjim državama, na istom području, za tisuće drugih državno-politički sporazumi značili su gubitak dotadašnje domovine, primjerice, kod zamjene stanovništva između Turske i Grčke.

Roth je zasigurno bio iskren kad je 28. listopada 1932. godine u pismu Ottu Forst-Battagli napisao: “Moj najjači doživljaj bio je rat i propast moje domovine, jedine koju sam ikad imao: Austro-Ugarske Monarhije.” U postimperijalnom razdoblju Rothovi likovi povratnika u djelima *Hotel Savoy* i *Bijeg bez kraja* vraćaju se kući, pritom znajući da više ne postoji država koju su ostavili kad su krenuli u rat. Karakteriziraju ih, kao i sve ostale njegove romane 1920-ih godina, egzistencijalna praznina i pesimizam uvjetovan tradicijom i nereligioznošću (Bronsen 1975: XIII). Njihov fatalizam i očajna usamljenost jesu “neka vrsta hemingwayske sage o izgubljenosti generaciji, u čijem središtu uvijek – prije svega u pariškim godinama – stoji sâm Roth kao njezin predstavnik i protagonist, ali i kao distancirani svjedok samoga sebe” (Magris 1974: 53). On za protagoniste odabire likove koji su mu slični podrijetlom i načinom života, oni su siromašni galicijski Židovi, intelektualci-humanisti koji se bave pisanjem, a činjenica da se među njima nalaze i Slaveni (Hrvat Zvonimir, Poljak Baranowicz) odre-

đu je njegov habsburški mit kao židovsko-slavenski (*ibid.* 261). Nakon što izgube domovinu, oni preispituju svoj (židovski) identitet, jer njega ne određuju samo ime i državljanstvo. Osjećaj tuđosti, neprihvaćenosti i nepripadnosti bilo kome postaje prevladavajući u njihovom novom mikrokozmosu:

Ne u počast mrtvom vojniku, nego u počast preživjelima gorio je plavi plamičak ispod Slavoluka pobjede. Ništa nije bilo strašnije od nevine pobožnosti oca na sinovom grobu, kojeg je žrtvovao, a da to nije znao. Ponekad se Tunda osjećao kao da on sâm leži tamo ispod, kao da svi mi ležimo tamo ispod, mi koji smo otišli iz jedne domovine, poginuli, bili sahranjeni ili smo se i vratili, ali se više nismo vratili kući – jer svejedno je jesmo li sahranjeni ili zdravi. Mi smo stranci na ovom svijetu, dolazimo iz carstva sjena. (Roth 1975: 411)

Preko motiva putovanja i povratnika iz rata – preko migracijâ koje su se događale prije stotinu godina – Roth je majstorski prikazao život na istočnim područjima Monarhije i sačuvao ga u književnosti sjećanja. Završetak Hladnog rata najavio je raspad Sovjetskog Saveza u istočnoj Europi i dijelovima Euroazije krajem 20. stoljeća. U prvim desetljećima 21. stoljeća svijet svjedoči strašnim ratnim sukobima u postimperijalnim, umjetno stvorenim državama kao što su Libija, Irak, Sirija. Stotine tisuća izbjeglica s Bliskog istoka i iz Afrike prisiljene su, u novim seobama naroda, napustiti svoj dom i domovinu i krenuti na neizvjesno putovanje s euroazijskog juga i istoka prema sigurnijem i bogatijem zapadu i sjeveru Europe. Posvuda biti i stranac i kod kuće jedno je od temeljnih iskustava našeg doba. Joseph Roth, austrijski književnik židovskog podrijetla, koji nakon raspada Habsburške Monarhije nije bio samo “u potrazi za geografskom nego i za svjetonazorskom domovinom” (Westermann 1989: 1115), u svojem je književnom stvaralaštvu prikazao djelić austrijske stvarnosti nakon 1918. godine koji je istodobno postao i dijelom europske kulturne i socijalne povijesti.

LITERATURA

Bohlman, P. V. 2002. “Jüdische Lebenswelten zwischen Utopie und Heterotopie, jüdische Musik zwischen Shtetl und Ghetto / Jewish Worlds between Utopia and Heterotopia, Jewish Music between the Shtetl and the Ghetto”. U: *Lied und populäre Kultur / Song and Popular Culture*, 47, str. 29–57.

Bronsen, D. 1975. “Vorwort des Herausgebers. Joseph Roth und die Tradition”. U: Bronsen, D. Ur. *Joseph Roth und die Tradition. Aufsatz- und Materialiensammlung*. Darmstadt: Agora. Str. XII–XVI.

Gromača Vadanjel, T. 2017. “Joseph Roth: ‘Hotel Savoy’”. URL: <http://www.prometej.ba/clanak/kultura/ljudi-i-knjige/joseph-roth-hotel-savoy-3288>. Pristup: 27. 11. 2017.

Eggers, J. 1996. “*Ich bin ein Katholik mit jüdischem Gehirn*”: *Modernitätskritik und Religion mit Joseph Roth und Franz Werfel. Untersuchungen zu den erzählerischen Werken*. Frankfurt a. M./Berlin/Bern et al.: Peter Lang.

Kiefer, S. 2001. “*Braver Junge – gefüllt mit Gift*”. *Joseph Roth und die Ambivalenz*. Stuttgart/Weimar: Verlag J. B. Metzler.

Lunzer H., Lunzer-Talos V. 1989. *Joseph Roth. 1894–1939. Katalog einer Ausstellung, gemeinsam veranstaltet vom Bundesministerium für Auswärtige Angelegenheiten und von der Dokumentationsstelle für neuere österreichische Literatur in Wien*. Zirkular. Sondernummer 17.

Magris, C. 1988. *Der habsburgische Mythos in der österreichischen Literatur* (Izvornik: *Il mito absburgico nella letteratura austriaca moderna*, Torino: Einaudi 1963). Salzburg: Otto Müller Verlag.

Magris, C. 1975. “Der ostjüdische Odysseus – Roth zwischen Kaisertum und Golus”. U: Bronsen, D. Ur. *Joseph Roth und die Tradition. Aufsatz- und Materialiensammlung*. Darmstadt: Agora, str. 181–226.

Magris, C. 1974. *Weit von wo. Verlorene Welt des Ostjudentums*. Wien: Europa Verlag.

Miron, S. 1993. “On Joseph Roth”. U: *Salmagundi*, 98/99, str. 198–206.

Müller-Funk, W. 1989. *Joseph Roth*. München: Verlag C. H. Beck.

Plard, H. 1975. “Joseph Roth und das alte Österreich”. U: Bronsen, D. Ur. *Joseph Roth und die Tradition. Aufsatz- und Materialiensammlung. Herausgegeben und eingeleitet von David Bronsen*. Darmstadt: Agora, str. 98–130.

Roth, J. 1975. “Die Flucht ohne Ende. Ein Bericht”. U: Roth, J. *Joseph Roth Werke 1*. Ur. Hermann Kesten. Köln: Kiepenheuer & Witsch, Erster Band, str. 315–421.

Roth, J. 1990a. “Reise durch Galizien: Leute und Gegend” (20.11. 1924). U: *Joseph Roth Werke 2. Das journalistische Werk 1924–1928. Herausgegeben und mit einem Nachwort von Klaus Westermann*. Köln: Kiepenheuer & Witsch. Str. 281–285.

Roth, J. 1990b. “Reise durch Galizien: Lemberg, die Stadt” (22. 11. 1924). U: *Joseph Roth Werke 2. Das journalistische Werk 1924–1928. Herausgegeben und mit einem Nachwort von Klaus Westermann*. Köln: Kiepenheuer & Witsch, str. 285–289.

Roth, J. 1991. “Ankunft in Hotel (1929)”. U: *Joseph Roth Werke 3. Das journalistische Werk 1929–1939. Herausgegeben und mit einem Nachwort von Klaus Westermann*. Köln/Berlin: Kiepenheuer & Witsch, str. 3–6

Roth, J. 2000. *Židovska lutanja*. Zagreb: Disput. S njemačkog prevela i uredila Alma Kalinski.

Roth, J. 2016. "Hotel Savoy". Roman. U: Roth, J. 2016. *Hotel Savoy / Slijepo ogledalo*. Pula: Nova Istra, str. 5–113. S njemačkoga preveo Milan Soklič.

Sültemeyer, I. 1976. *Das Frühwerk Joseph Roth 1915–1926. Studien und Texte*. Wien /Freiburg/Basel: Herder.

Wallas, A. A. (2001). *Kleine Einführung in das Judentum*. Innsbruck/Wien/München/Bozen: Studien-Verlag.

Weidermann, V. 2014. *Ostende. 1936 – Sommer der Freundschaft*. Köln: Kiepenheuer & Witsch.

Westermann, K. 1989. "Nachwort". U: *Joseph Roth Werke I. Das journalistische Werk 1915–1923. Herausgegeben von Klaus Westermann. Mit einem Vorwort zur Werkausgabe von Fritz Hackert und Klaus Westermann*. Köln: Kiepenheuer & Witsch, str. 1109–1116.

Westermann, K. 1990. "Nachwort". U: *Joseph Roth Werke 2. Das journalistische Werk 1924–1928. Herausgegeben und mit einem Nachwort von Klaus Westermann*. Köln: Kiepenheuer & Witsch, str. 1023–1028.

Westermann, K. 1991. "Nachwort". U: *Joseph Roth Werke 3. Das journalistische Werk 1929–1939. Herausgegeben und mit einem Nachwort von Klaus Westermann*. Köln: Kiepenheuer & Witsch, str. 1071–1078.

SUMMARY

THE HABSBURG HERITAGE IN JOSEPH ROTH'S NOVELS *HOTEL SAVOY* AND *FLIGHT WITHOUT END*

The Austrian-Jewish journalist and novelist Joseph Roth (1894–1939) focuses in his novels *Hotel Savoy* (1924) and *Flight Without End* (*Flucht ohne Ende*; 1927) on the return of the soldiers and prisoners of war from World War One. After the downfall of their fatherland, the Habsburg Empire, these homeless wanderers feel a melancholic nostalgia for the good old times in the Austro-Hungarian Empire. The characters, most of them Jews, see in the hotel (*Hotel Savoy*) the replacement for the true native land ("Heimat"), yet the terrible resplendent place represents a false shtetl, which has nothing to do with their now lost shtetl-homeland in Galicia, in the eastern part of the Empire. In the postimperial era after 1918 the Habsburg myth is depicted in the case of Franz Tunda (*Flucht ohne Ende*), as well. His restlessness and homelessness resemble the features of the Eternal Jew who like nearly all other figures in these works by Roth stand for the Wandering Jew on the way from the East to the West, mourning over the happy past in the multinational state.

Key words: Joseph Roth, *Hotel Savoy*, *Flight Without End*, shtetl, the Austro-Hungarian Monarchy, the Wandering Jew, postimperial era